

רמז לו שיתכופף אליו וחניח את ידיו הרועדות על ראשו. עברו רגעים ארוכים. הנוכחים שמעו, ברכות וחפילות שופעות מפי האב ויורדות על ראש הבן. כל הברכות הכתובות בתורה, בנביאים ובכתובים, אחת לא נעדרה. „אבותיך הקדושים שלווים אותך לכסא הרכנות“, סיים, „מלאכים סוללים את הדרך לפניך, ואני אבא לנחוג אותך ולסעודך בימיני...“

אחרי הדברים האלה, החריש זמן ממושך. נשם בכבדות. רבי דניאל, פנה בברכים כושלות אל הדלת ולחש דבר מה באזני בר פרנק, מיד הופיעו זלמן ברנזי ומנדיל לבוב, ראשי החברא הקדישא. בחוץ הצטופפו מאות אנשים על יד השער והחלונות, נרגשים ודוממים.

שנתו נעשתה שלזה יותר. רק אנשי החברא הקדישא, היו ערים בחדר הסמוך וקראו פרקי תהלים. האנשים בחוץ, נתפזרו. בכקר פתח הרבי את עיניו לרוחה, הן היו גדולות ומאירות כעיני ילד שנעור משנתו. שוב הפעם צוה שיקשרו לו את התפילין, לאחר תפלה קצרה מסרן לידי רבי דניאל באמרו: „גמרתו, סיימתי תפילתי...“

„כלום רוח לרבי במקצת?“, הרהיב רבי דניאל לשאול. „שלוח ושקט, שלא ידעתי כמותם מעודי, נסוכים עלי“, אמר החולה ונעימת קולו דמתח למנגינה ממרחקים. „דניאל“.

רבי דניאל הרכין ראשו אל המטה. „דניאל, אתמול בכקר אחרי התפלה, נתברר לי מאמר הגמרא, שהי' תמיד מוקשה לי. האם תרצה לשמוע?“ „רק אם אין הדבור מכביד על הרבי“. „אני מתכוון למה שנאמר במסכת ברכות: רבי יוחנן בן

זכאי בכח בחליו ומששאלוהו תלמידיו על מה הוא בוכה אמר להם שתי דרכים לפני, דרך גן העדן ודרך הגיהנום. ולא יכולתי לחבין איך זה עלה על דעתו של רבי יוחנן, שמא יובילוהו בדרך הגיהנום? כעת נתפרר לי הדבר, מה ענינן של הדמעות ושל שני הדרכים. גם לי עלתה כזאת בחיי, וגם אני מרגיש בפחד שתקף את רבי יוחנן. שני דרכים למלחמת ה'. לנחוג עם חבריות בחסד ובהסברת פנים, או ליסרם ולהוכיחם במקל חובלים. אני בחרתי בדרך השני, בחרתי בהתבדלות ושמירה על טהרת המטחנה שלנו, רבים לא הבינו לרוחי. אמרו: הנה אפשר להצליח בהשפעה ובמקל נועם. כך אני מסביר לעצמי את דמעות רבי יוחנן...

בימי המהומות והבלהות בחר לצאת מירושלים ולהתבדל ביבנה, שם הקים את בנינו ונצרו כבבת עין. כלום לא מוטב הי', אלו נשאר בעיר והי' פועל שם בין ההמונים? יתכן, כי מחשבה זו העיקה על לבו כל ימי חייו וברגעיו האחרונים, בכח על כך. שני דרכים ראה לפניו, וחשש, שמא הדרך בה הלך, טובילה לגיהנום, אם השני היא הנכונה...

הרבי נדם איך-אונים, מרוב מאמץ. רבי דניאל הבין כונתו ואמר לו: "רכנו הגדול, היום יודעים אנו כולנו, כי דרכו של רבי יוחנן בן זכאי היתה הנכונה והיחידה. מה חיינו היום, אלמלא יבנה?"

החולה נד מאושר כראשו, נכר הי', כי לכך התכוון. "מה נאמר שם הלאה, מה היו דבריו האחרונים של רבי יוחנן בן זכאי?"

רבי דניאל צטט: "הבינו כסא בשביל חזקיהו מלך יהודה..." "עמוד", הפסיקו החולה. "למה דוקא חזקיהו המלך? אלא שהוא בא לנחם את רבי יוחנן ולהבטיח לו כי דוקא דרכו היתה

הנכונה. גם הוא המלך חזקיהו, נהג ככה. את אלילי אביו שבר ואת מזבחותיהם הרס. חרב נעץ בבית המקדש. גם הוא נהג בחקיפות.

ומה היו התוצאות? המשיך רבי דניאל. בדקו סדן ועד באר שבע ולא מצאו תנוק או תנוקת, שלא היו בקיאים בדיני מומאה וטהרה. אבל רבנו הסביר לנו גם אחרת את הופעתו של חזקיהו. הוא רעד מהתרגשות, בחכירו כי הפעם האחרונה הוא לומר תורה בפני רבו.

מה אמרתי אז?

הרבי אמר, כי על קברו של חזקיהו העמידו ישיבה. ונתח ראש הישיבה מאז, בא לבקר את רבי יוחנן בן זכאי ראש הישיבה דיבנה...

בת צחוק של אושר רחפה על שפתותיו של רבי משה. חזקיהו, רבי יוחנן. ישיבה. ישיבה..."

זו היתה המלה האחרונה שנקלטה עוד באזני השומעים. "ישיבה..." מלאכים שוררו מלה זו בחלל החדר, הנרות, שנדלקו בכל המנורות, רחשו אותה בלהטם, שפתי כל הנוכחים דובכו: "ישיבה".

שמש שקעה. כיום כפורים קדוש וטהור. כך נפסקו תוך קריאות "שמע" ו"ה' הוא האלקים". חיי הרבי הגדול. לפתע נחמלא כל החדר אנשים. כולם באו, אנשי חכרא קדישא, הפרנסים, חכמי העדה, התלמידים החשובים. מפי טאות איש פרצה קריאת "שמע" אדירה, ונדמה, כי שפתותיו הכחולות של הרבי, אף הם לחשוה. השעון הגדול בעל משקלות כבדים, צלצל שמונה פעמים ופסק מללכת.

רבי דניאל, קרע את בגדיו, יצא החוצה וקרא בקול בוכים